

وابستگی به منابع طبیعی و اثرات آن بر شاخص سلامت در اقتصاد ایران

محسن خضری

استادیار گروه اقتصاد دانشگاه بوعلی سینا همدان (نویسنده مسئول)

m.khezri@basu.ac.ir

پریسا محمدی

دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه بوعلی سینا همدان

pmohemedi@gmail.com

وفور منابع طبیعی از کانال‌ها و مجاری مختلفی، رشد اقتصادی را تحت تأثیر می‌گذارد که سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین کانال‌های تأثیرگذاری وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی به شمار می‌رود. در این تحقیق با استفاده از یک مدل خودرگرسیون برداری با پارامترهای متغیر در طول زمان (TVP-VAR) و داده‌های سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۵ رانت نفت، آموزش، تولید ناخالص داخلی سرانه و شاخص امید به زندگی، به بررسی نحوه اثرگذاری متغیرهای مدل بر بعد سلامت سرمایه انسانی در اقتصاد ایران پرداخته شده است. نتایج بیانگر اثرات منفی رانت نفت بر روی بعد سلامت سرمایه انسانی در اقتصاد ایران است. به علاوه اثر تولید ناخالص داخلی سرانه بر روی شاخص امید به زندگی در تمام دوره موردبررسی مثبت است، با این وجود بسته به سهم مخارج بهداشتی از تولید ناخالص داخلی کشور، شاهد نوسان اثرات مثبت فوق در طول دوره موردبررسی بوده‌ایم. بر اساس نتایج شاخص آموزش اثر منفی بر روی شاخص امید به زندگی دارد، مسئله‌ای که در تضاد با انتظارات تئوریک بوده و ضعف‌های ساختاری در نظام آموزش کشور را نشان می‌دهد.

طبقه‌بندی JEL: O13، O15، Q33

واژگان کلیدی: سرمایه انسانی، شاخص امید به زندگی، رانت نفت، مدل TVP-VAR.

۱. مقدمه

تاریخ اقتصادی دو قرن اخیر بیانگر مطالعات تجربی متعددی در مورد رابطه وفور منابع طبیعی و رشد اقتصادی است که به یافته‌های متفاوتی رسیده‌اند. در طی قرن نوزده و نیمه اول قرن بیستم چندین مطالعه تجربی انجام گرفته که منابع طبیعی را به عنوان موتور رشد اقتصادی معرفی کرده است، اما بیشتر مطالعات انجام گرفته از نیمه دوم قرن بیستم تاکنون وفور منابع را باعث کندی رشد اقتصادی معرفی کرده و برخی آن را به بلای منابع تعبیر کرده‌اند. دلایلی برای وجود رابطه منفی بین رشد اقتصادی و وفور منابع (وقوع بلای منابع طبیعی) مطرح شده است. از جمله این موارد تأثیر بیماری هلندی، تخصیص نامناسب درآمدها بین بهره‌برداری منابع، رفتارهای رانت‌جویانه، کیفیت نهادها، نقش سرمایه انسانی و ... است. نتایج اکثر مطالعات تجربی بیانگر رابطه معکوس وفور منابع طبیعی با رشد اقتصادی است، به طوری که کشورهای صاحب منابع طبیعی غنی دارای رشد اقتصادی پایین‌تری هستند. بررسی مطالعات تجربی مختلف بیانگر این است که یک وفاق در رابطه با اینکه متغیرهای سیاسی و اجتماعی مختلف در رابطه بین ثروت منابع طبیعی و پیامدهای توسعه تأثیرگذار است وجود دارد به طوری که روابط متقابل بین منابع طبیعی و رشد اقتصادی و با بهره‌گیری از نقش نهادها در مطالعات مختلف مورد بررسی قرار گرفته است (ایشام و همکاران^۱، ۲۰۰۵؛ مهلوم و همکاران^۲، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶ الف، ۲۰۰۶ ب؛ اندرسون و آسلاکسن^۳، ۲۰۰۸؛ بهاتاچاریا و هودلر^۴، ۲۰۱۰؛ بیورواتن و همکاران^۵، ۲۰۱۲؛ کولیر و گودریس^۶، ۲۰۱۲؛ الانشاسی و کاتسایتی^۷، ۲۰۱۳، خضری و هدا^۸، ۲۰۱۸).

-
1. Isham et al
  2. Mehlum et al.
  3. Andersen and Aslaksen
  4. Bhattacharyya and Hodler
  5. Bjorvatn et al
  6. Collier and Goderis
  7. Anshasy and Katsaiti
  8. Khezri and Hoda

وفور منابع طبیعی از کانال‌ها و مجاری مختلفی، رشد اقتصادی را تحت تأثیر می‌گذارد که سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین کانال‌های تأثیرگذاری وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی به شمار می‌رود. سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی و ارتقای کیفیت آن، نقش اساسی در افزایش بهره‌وری و تسریع رشد اقتصادی داشته است. در مطالعات تجربی در کشورها با اقتصاد نفتی، وفور منابع طبیعی از کانال اثرگذاری بر روی سرمایه انسانی باعث کندی رشد اقتصادی می‌شود، درحالی‌که در کشورهای اقتصاد غیرنفتی، عکس این حالت اتفاق می‌افتد و وفور منابع طبیعی از کانال سرمایه انسانی بخشی از اثرگذاری منفی وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی را جبران و خنثی می‌کند (بهبودی و همکاران، ۱۳۸۸). تحقیقات در این زمینه نشان داده است در کشورهایی که سرمایه‌گذاری بیشتری بر روی آموزش و سرمایه انسانی کرده‌اند و از ذخیره سرمایه انسانی بالاتری برخوردار هستند، وفور منابع طبیعی اثر نهایی بهتری بر رشد اقتصادی آن‌ها دارد.

لدرمن و من‌لونی^۱ (۲۰۰۷)، این اثر را با تأکید بیشتری مطرح نمودند و نشان دادند کشورهای پیشرفته‌ای مانند استرالیا و نروژ تنها بر اساس سطح و نرخ رشد بالای آموزش خود توانستند از ثروت منابع طبیعی خود برای رشد و پیشرفت بیشتر استفاده کنند.

می‌پرو و وود^۲ (۱۹۹۸) نیز نشان دادند کشورهایی که توانسته‌اند سرمایه‌گذاری سنگینی روی آموزش و سرمایه انسانی خود داشته باشند، مشکلات جدی برای خروج از وابستگی به صادرات منابع طبیعی و برخورداری از تنوع در محصولات صادراتی داشته‌اند. آن‌ها اشاره می‌کنند که تصادفی نیست که کشورهایی مانند کره و فنلاند توانستند در سال‌های گذشته از اقتصادهای تک‌محصولی وابسته به منابع طبیعی به صادرکنندگان مصنوعات پیشرفته در اقتصاد جهانی تبدیل شوند. این کشورها موفقیت باورنکردنی خود را با تمرکز بر کیفیت آموزش کسب کرده‌اند.

حوزه اقتصاد سیاسی نیز درک مشابهی را در ارتباط با همبستگی بین وفور منابع و سرمایه انسانی به دست می‌دهد. استخراج منابع طبیعی، دولت‌ها را قادر می‌سازد که استقلال خود را

---

1. Lederman & Manloni

2. Mirow & Wood

افزایش دهند (روس^۱، ۲۰۰۱). دولت‌هایی با منابع غنی به احتمال زیاد وابستگی کمتری به درآمدهای مالیاتی دارند و در نتیجه احتمال دارد سیاست‌گذاران نیازی نبینند که درگیر مخارج عمومی شوند که توجیه‌کننده مالیات هستند.

بنا بر تحقیقات رودریگز و زاکس^۲ (۱۹۹۹) رانت‌های منابع طبیعی ممکن است مقامات دولتی را به جای فعالیت‌های توسعه-محور از قبیل سرمایه‌گذاری در بخش آموزش و بهداشت به سمت رانت‌خواری بکشانند. استدلال مخالف این امر نیز می‌تواند موجود باشد؛ بنابراین، کشورهای با منابع غنی این امکان را خواهند داشت که با یک هزینه اجتماعی پایین‌تر، کالاها و خدمات عمومی (شامل آموزش و بهداشت) را توسعه دهند. بنا بر رأس^۳ (۲۰۰۱) کشورهای دارای منابع نفتی غنی ممکن است هزینه زیادی را جهت فراهم‌آوری کالاها و خدمات عمومی از قبیل بهداشت و آموزش انجام دهند تا مشارکت عمومی و امنیت اجتماعی را ایجاد کنند.

برخی از مطالعات قائل به رفتار غیرخطی در این زمینه هستند. به عنوان مثال، کابراس و هوک^۴ (۲۰۱۰) نشان دادند که در رابطه با نهادهای سیاسی ضعیف، سرمایه انسانی به‌طور منفی به منابع طبیعی وابسته است درحالی‌که در رابطه با کیفیت نهادی بالا این وابستگی معکوس است؛ بنابراین، تصادفی نیست که تحقیقات تجربی به نتایج غیرقطعی برسند.

هدف اصلی مطالعه حاضر بررسی اثر وابستگی به منابع طبیعی بر شاخص سلامت سرمایه انسانی است. در این تحقیق به دلیل اهمیت سلامت به عنوان عوامل رشد اقتصادی پایدار (بارو^۵، ۲۰۰۱) و یک تعدیل‌کننده بالقوه قدرتمند (آقیون و همکاران^۶، ۱۹۹۸) تمرکز خود را روی بعد سلامت سرمایه انسانی قرار می‌دهیم. دلیل دیگر آن است که سلامت و بهداشت مستلزم دلالت‌های اجتماعی گسترده هستند که می‌تواند در کاهش فقر عاملی حیاتی باشند (گوپتا و همکاران^۷،

---

1. Ross

2. Rodriguez and Sachs

3. Ross

4. Cabrales and Hauk

5. Barro

6. Aghion et al

7. Gupta et al

۲۰۰۳) کاهشی که در کشورهای فقیر با سرمایه انسانی اندک و منابع طبیعی سرشار از اهمیت خاص برخوردار است (باراگو و همکاران^۱، ۲۰۰۱).

علاوه بر این، بسیاری معتقدند که این منابع طبیعی نیست که تعیین کننده نفرین بودن یا موهبت بودن منابع طبیعی است بلکه این امر به محیط اقتصادی و اجتماعی-سیاسی آن بر می گردد، مسئله ای که در مطالعات تجربی بررسی اثرات فراوانی منابع بر روی سرمایه انسانی لحاظ نشده است. بنابراین به عنوان یک هدف فرعی، به منظور لحاظ شرایط اقتصادی و اجتماعی-سیاسی حاکم بر اقتصاد کشور در نحوه اثرگذاری وابستگی به منابع طبیعی بر بعد آموزش سرمایه انسانی، در این تحقیق از مدل غیرخطی خود رگرسیون برداری^۲ (VAR) ترکیبی با مدل پارامترهای متغیر در طول زمان (TVP) که در مطالعه کوروبلیس^۳ (۲۰۱۳) معرفی شده است به بررسی اثرات غیرخطی وابستگی به منابع طبیعی بر بعد آموزش سرمایه انسانی می پردازیم.

مقاله فوق در پنج بخش تنظیم شده است، در بخش دوم پیشینه تحقیق مطالعات انجام شده بررسی شده است. در بخش سوم مواد و روش های مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش چهارم پنجم تجزیه و تحلیل نتایج تجربی ارائه شده و در نهایت در بخش پنجم به ارائه نتایج و پیشنهاد های سیاستی مقاله پرداخته شده است.

۲. پیشینه تحقیق

مطالعات متعددی در رابطه با تأثیر هزینه های دولت بر آموزش و پرورش به عنوان یکی از شاخص های سرمایه انسانی انجام شده است. گوپتا و همکاران (۲۰۰۲)، با استفاده از داده های نمونه ای از کشورهای در حال توسعه، دریافتند که افزایش هزینه های آموزش و پرورش دولتی با یک درصد از تولید ناخالص داخلی به طور متوسط درصد ثبت نام نهایی متوسط را افزایش می دهد. بالداجی و همکاران^۴ (۲۰۰۳)، شواهدی از یک نمونه مشابه ارائه می دهند که نشان می دهد که

1. Bhargava et al

2. Vector Auto Regression

3. Korobilis

4. Baldacci et al

۱ درصد افزایش هزینه‌های آموزشی از تولید ناخالص داخلی، میزان ثبت‌نام را ۶ درصد در دوره جاری و ۳ درصد در دوره بعدی افزایش می‌دهد. بلانکنو و همکاران^۱ (۲۰۰۷)، وبوس و همکاران^۲ (۲۰۰۷)، نتیجه‌گیری می‌کنند که مخارج آموزش و پرورش بر خلاف سایر هزینه‌های دولت به‌طور قابل‌توجهی با رشد همراه است که بالداجی و همکاران (۲۰۰۸)، نیز دریافتند که هزینه‌های آموزشی تأثیر مثبتی بر سرمایه آموزش و پرورش دارد که به نوبه خود به رشد اقتصادی کمک می‌کند. امانی و همکاران^۳ (۲۰۱۵)، با استفاده از داده‌های پنل برای ۱۱۸ کشور دریافتند که هزینه‌های مراقبت بهداشتی بیشتر امید به زندگی را بالاتر خواهد برد و سرمایه‌گذاری در خدمات بهداشتی و یا بخش سلامت موجب افزایش رشد اقتصادی می‌شود.

کوکس و فرانکن^۴ (۲۰۱۴)، به پدیده نفرین منابع و اثرات آن از کانال‌های هزینه‌های اجتماعی مانند آموزش و سلامت پرداخته‌اند. آن‌ها سعی کرده‌اند روابط بین ثروت‌های منابع طبیعی و سرمایه‌های انسانی با تأکید بر مخارج بهداشتی را مورد واکاوی قرار دهند که به ارتباطی معکوس و قوی بین وابستگی به منابع طبیعی و مخارج سرمایه‌های انسانی مثل بهداشت دست یافتند.

گیلفاسون^۵ (۲۰۰۱)، دریافت که سرمایه طبیعی با هزینه‌های آموزشی عمومی، سال‌های انتظار برای دختران و ثبت‌نام در مدارس متوسطه، رابطه منفی دارد و نتیجه‌گیری می‌کند که سرمایه طبیعی سرمایه انسانی را کاهش می‌دهد و باعث کند شدن رشد اقتصادی می‌شود.

بهبودی و همکاران^۶ (۲۰۱۰)، این استدلال را از طریق شواهد تجربی از کشورهای صادرکننده نفت تثبیت کردند.

کارمینانی^۷ (۲۰۱۳)، نتایج پژوهش خود را برای کشورهای دارای منابع طبیعی فراوان با سطح توسعه انسانی پایین و نابرابری درآمد بیشتر تأیید کرد.

-
1. Blankenau et al
  2. Bose et al
  3. Amany et al
  4. Cockxa and Francken
  5. Gylfason
  6. Behbudi et al
  7. Carmignani

بردسال و همکاران^۱ (۲۰۰۱)، دریافتند که کشورهایی با منابع طبیعی فراوان در سطح آموزش کمتر سرمایه‌گذاری می‌کنند و نرخ ثبت‌نام مدارس پایین‌تر را دارند. از سوی دیگر، رانت‌خواری، یعنی وابستگی مالی دولت به اجاره منابع، تمایل دارد که مالیات‌های دولتی را از بین ببرد، هزینه‌های رفاه مادی برای مالیات و به همین ترتیب کالاهای عمومی را کاهش دهد.

گیلفاسون و همکاران (۱۹۹۹)، دریافتند که نام‌نویسی مدارس در تمام سطوح با وفور منابع طبیعی رابطه عکس دارد.

پاپیراکیس و گرلاخ^۲ (۲۰۰۴)، و بردسال و همکاران (۲۰۰۱)، نشان دادند که تأثیرات منفی رشد منابع طبیعی ریشه در هزینه آموزش و تحصیلات کمتر در کشورهایی با منابع غنی دارد. ده سوزا و گیزلیس^۳ (۲۰۱۶)، نشان دادند که ثروت نفتی با شیوع ایدز و مرگ و مرگ میر ناشی از آن رابطه مستقیم دارد.

بهمین صورت، کارل^۴ (۲۰۰۴)، در گزارش خود بیان کرد که وابستگی‌های معدنی و نفتی با امید به زندگی کمتر و نرخ مرگ‌ومیر بیشتر در کودکان رابطه مستقیم دارد.

با این حال، دیویس^۵ (۱۹۹۵)، و ستاینس^۶ (۲۰۰۶)، دریافتند که اقتصادهای بر پایه منابع غنی گرایش دارند که منابع بیشتری را در جهت انباشت سرمایه آموزشی بهتر وقف کنند. بر پایه تحقیقات موريسون^۷ (۲۰۰۹)، وجود منابع نفتی بادآورده منجر به هزینه عمومی اجتماعی و پایداری بیشتر در رژیم‌های دموکراتیک و غیر دموکراتیک می‌شود.

کوت و تسوی^۸ (۲۰۱۳)، دریافتند که ثروت نفتی منجر به کیفیت بهتر زندگی در نتیجه کاهش مرگ‌ومیر در کودکان و طول عمر در کشورهای عمدتاً غیردموکراتیک نفت‌خیز شده است؛ کشورهایی که در آن منابع در انحصار منتفعان حاکم بر کشور بوده و شرایط بهداشت اولیه

1. Birdsall et al.

2. Papyrakis and Gerlagh

3. De Souza and Gizelis

4. Karl

5. Davis

6. Stijns

7. Morrison

8. Cotet and Tsui

بشدت ضعیف است. بر اساس نتایج مطالعه زالی^۱ (۲۰۱۹) با در نظر گرفتن تعامل بین منابع طبیعی و سرمایه نهادی از یک سو و منابع طبیعی و سرمایه انسانی از سوی دیگر نشان دادند که سرمایه انسانی یک اهرم مناسب برای استفاده از منابع طبیعی در کشورهای آفریقایی است. این نتایج حاکی از آن است که کشورهای آفریقایی باید همزمان سرمایه‌گذاری‌ها را در سرمایه‌های انسانی تقویت کنند و با فساد مبارزه کنند تا نفرین منابع طبیعی به یک نعمت تبدیل شود.

رحیم و همکاران^۲ (۲۰۱۸) نشان دادند که اثر هزینه دولت روی آموزش و شاخص سلامت بر روی رشد اقتصادی قابل توجه است. با این حال، افزایش هزینه‌های بهداشتی با منابع طبیعی برای فراگیر شدن روند رشد مهم‌تر بوده است. همچنین، نتایج این تحقیق نشان داد که افزایش هزینه‌های دولت برای بهداشت، رشد تولید ناخالص داخلی سرانه را بیش از ۳/۱ درصد افزایش می‌دهد.

بهشتی و سجودی (۱۳۸۶)، رابطه بین مخارج بهداشتی و تولید ناخالص داخلی در ایران را بررسی کرده‌اند. نتایج بیانگر وجسود یک رابطه بلندمدت بین مخارج بهداشتی دولت و تولید ناخالص داخلی است که تحت آن تولید ناخالص داخلی تأثیر مثبت و معناداری بر مخارج بهداشتی دولت داشته است.

جنتی مشکانی و همکاران (۱۳۹۰)، به بررسی تأثیر هزینه‌های آموزش بر سرمایه انسانی و رشد اقتصادی پرداختند، نتیجه حاصله از این تحقیق این بوده است که رشد هزینه‌های آموزشی بر سرمایه انسانی و رشد اقتصادی اثری مثبت دارد.

مکیان و همکاران (۱۳۹۳)، با بررسی ۳۹ کشور منتخب اسلامی دریافتند که مخارج بهداشتی دولت در کشورهای با درآمد سرانه بالا رابطه مثبت و در گروه کشورهای درآمد سرانه پایین رابطه منفی با متغیر امید به زندگی دارد و همچنین دریافتند که متغیر امید به زندگی با آموزش رابطه مثبت دارد.

---

1. Zallé

2. Raheem et. al

در بررسی عوامل اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر امید به زندگی (شاخص سلامت)، در ایران که توسط طاهری بازخانه و همکاران (۱۳۹۴)، انجام شده است سرانه مخارج بهداشتی دولت اثر معناداری بر برون داد سلامت جامعه نداشته است که به نظر می‌رسد تخصیص نامناسب بودجه در بخش بهداشت و سهم کم بودجه بهداشتی از تولید ناخالص داخلی دلیل این امر باشد.

متقی (۱۳۹۳)، عوامل مؤثر بر امید به زندگی را در کشورهای منتخب اسلامی بررسی کرده است. نتیجه این تحقیق بر آن است که وضعیت سلامت یا همان امید به زندگی با درآمد رو به رشد و افزایش تولید ناخالص داخلی سرانه و نسبت هزینه‌های سلامت از GDP روند فزاینده‌تری به خود می‌گیرد.

نادمی و زبیری (۱۳۹۶)، با توجه به اثرات غیرخطی درآمدهای نفتی بر سرمایه انسانی به بررسی رابطه نفت و سرمایه انسانی پرداخته‌اند. نتیجه پژوهش آنها حاکی از کاهش تأثیر درآمدهای نفتی بر سرمایه انسانی در زمان بالا بودن درآمد نفت دارد، یعنی به‌طور کلی دریافتند که افزایش سرمایه انسانی در کشور از مسیر کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی میسر می‌شود.

بر اساس نتایج مطالعه وزیری و فرهادی (۱۳۹۷) سیاست‌های مدیریت منابع انسانی دانش محور بر ابعاد سرمایه فکری تأثیر معناداری داشته است. همچنین سرمایه انسانی بر سرمایه ارتباطی و سرمایه ارتباطی بر عملکرد نوآوری تأثیر معناداری دارند، بین سیاست‌های مدیریت منابع انسانی دانش محور و عملکرد نوآوری رابطه معنی داری وجود داشته است و سرمایه انسانی بر عملکرد نوآوری با نقش میانجی سرمایه ارتباطی تأثیر معنی داری داشته است. همچنین سیاست‌های مدیریت منابع انسانی دانش محور بر سرمایه ارتباطی با نقش میانجی سرمایه انسانی تأثیر معنی داری داشته است.

بشارتی و همکاران (۱۳۹۷)، به بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر نوآوری در کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته پرداخته‌اند. با استفاده از داده‌های بانک جهانی و شاخص جهانی نوآوری، ۱۱۳ کشور در چهار طبقه درآمدی (پایین، پایین متوسط، بالای متوسط و بالا) تحلیل شدند. نتایج حاکی از تأیید فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر تأثیر منابع انسانی بر نوآوری در کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته بوده است. نتایج در هر یک از طبقات درآمدی نشان داده است که در مسیر توسعه (حرکت از طبقه درآمدی پایین به طبقه درآمدی بالاتر) لازم است تا توجه به مهارت‌ها و آموزش منابع انسانی متناسب با وضعیت کشور باشد.

در رابطه با کانال‌های اثرگذار بر سرمایه‌های انسانی مثل مسئله مهم هزینه یا مخارج سلامت و آموزش پژوهش‌های زیر به انجام رسیده‌اند:

در جمع‌بندی مطالعات تجربی موجود این نتیجه حاصل می‌شود که محققان در بررسی اثرات فراوانی منابع طبیعی بر انباشت سرمایه انسانی اتفاق نظر ندارند. به‌طور کلی مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است به سه دسته تقسیم می‌شود. دسته اول همانند مطالعه گیل‌فاسون (۲۰۰۱) با بررسی این که چگونه منابع طبیعی می‌توانند به نقمات تبدیل شوند، به وجود یک رابطه منفی میان فراوانی منابع طبیعی و سرمایه انسانی رسیده‌اند. در واقع آن‌ها با تعیین اثرگذاری منابع طبیعی بر رشد اقتصادی از طریق کانال سرمایه انسانی، گذار از منابع طبیعی به عملکرد بد اقتصادی را نشان می‌دهند. دسته دوم از مطالعات مانند مطالعه دیویس (۱۹۹۵) در نقطه مقابل دسته اول قرار دارند. این دسته از بررسی‌ها ثابت می‌کنند که هیچ نوع بلای منابع طبیعی برای سرمایه انسانی وجود ندارد و شاخص فراوانی منابع منجر به بهبود انباشت سرمایه انسانی می‌شود. این دسته از مطالعات نشان می‌دهند که کشورهای در حال توسعه غنی از منابع طبیعی، در بخش‌های مرتبط با عملکردهای اجتماعی بهتر از کشورهای فقیر از نظر منابع طبیعی عمل می‌کنند. در نهایت دسته سوم از مطالعات مانند کیم و لین (۲۰۱۷) و کالبراس و هوک (۲۰۱۰) بیان می‌کنند که با توجه به شرایط ساختار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشورها روابط متفاوتی بین منابع طبیعی و اثرات آن بر سرمایه انسانی وجود دارد.

۳. روش تحقیق

در این مطالعه با استفاده از مدل ارائه‌شده در مطالعه کیم و لین^۱ (۲۰۱۷) به بررسی اثرات وابستگی به منابع طبیعی بر سرمایه انسانی می‌پردازیم. در این مطالعه چنین اثراتی در قالب مدل زیر لحاظ شده است.

$$humcap_t = a + \beta natresdep_t + \theta X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

1. Kim and Lin

که در آن $t = 1, 2, \dots, T$ است که در آن $natresdep_t$ متغیر وابستگی به منابع، $humcup_t$ سرمایه انسانی است، که در این تحقیق شاخص سلامت (امید به زندگی) به عنوان سرمایه انسانی در نظر گرفته شده است، به علاوه X به عنوان متغیرهای کنترلی مدل لحاظ شده است. در این مطالعه آموزش به عنوان متغیر کنترلی مدل استفاده شده است، دلیل این امر این است که بر اساس مطالعات تجربی انجام گرفته، آموزش میزان فناوری و دانش سلامت را ارتقا می دهد و منجر به خروجی سلامت بهتر می شود (پریتیت و سامرس^۱، ۱۹۹۶) به علاوه متغیر کنترلی دوم در مدل تولید ناخالص داخلی سرانه لحاظ شده است. همان طور که بیان شد در این تحقیق به منظور بررسی اثرات متغیرهای مدل بر روی بعد آموزش سرمایه انسانی از مدل TVP-VAR استفاده شده است. مدل TVP-VAR امکان محاسبه ضرایب متغیر در طول زمان مدل VAR را فراهم می کند. در سری های زمانی اقتصاد کلان به علت تغییرات شرایط، شکست های ساختاری و تغییرات سیکلی در سری های زمانی مشاهده شده است (استوک و اتسون ۲۰۰۸). بر این اساس، ضرایب متغیر زمانی (TVP)^۲ منجر به نتایج دقیق تری نسبت به مدل های خطی می شوند (دل نگر و اترک^۳، ۲۰۰۸؛ ایکمیر، لمک و مارسلینو^۴، ۲۰۱۱؛ کروبلیس^۵، ۲۰۱۳). معیار استاندارد برای بررسی اثر متغیرهای مدل بر یکدیگر، برآورد یک VAR ساختاری بر برخی از متغیرهای ورودی به مدل به فرم زیر است:

$$y_t = b_1 y_{t-1} + \dots + b_p y_{t-p} + v_t \quad (2)$$

جایی که y_t' است، بازنمایی از متغیرهای مدل (وابستگی به منابع، سرمایه انسانی و متغیرهای کنترلی) را ارائه می دهد...رایب b_i ، $i = 1, \dots, p$ در هر مقدار باقیمانده از y_t از ابعاد $(l+1) \times (l+1)$ (1)، و $v_t \sim N(0, \Omega)$ یک ماتریس کوواریانس $(l+1) \times (l+1)$ هستند. تعداد $(l+1)$ متغیر در y_t' در یک VAR متداول معمولاً از ۲۰ فراتر نمی رود. در این حالت اگر بخواهیم صدها مشاهده $1 \times n$ بردار x_t را در VAR ترکیب کنیم، مشکل بیش پارامتری در مدل اتفاق می افتد. یک راه حل

-
1. Pritchett and Summers
  2. Time-variation coefficient
  3. Del Negro and Otrok
  4. Eickmeier, Lemke and Marcellino
  5. Korobilis

متداول برای حل مشکل این است که یک بردار n بعدی از مشاهدات x_t را به یک بردار کوچک k بعدی (که بسیار کوچک‌تر از n ، یعنی $n \gg k$ است)، f_t تجزیه کنید. علاوه بر این، با اجازه به افزایش پارامترهای VAR با عواملی که در طول زمان متغیر هستند، می‌توان مدل‌های پیچیده‌تری را پیاده‌سازی کرد و تأثیرات سیاست‌های سیاست پولی نیز را در طول زمان موردبررسی قرارداد.

در حالت پارامتر متغیر زمان-افزوده (TVP-FAVAR) VAR مدل به صورت زیر است:

$$y_t = b_{1t}y_{t-1} + \dots + b_{pt}y_{t-p} + v_t \quad (۳)$$

که در آن $y'_t = [f'_t, z'_t]$ با f_t یک بردار $(k \times 1)$ عوامل پنهان (متغیر سرمایه انسانی) است، $[z'_t, r_t]$ یک بردار حاوی متغیرهای مشاهده‌شده (وابستگی به منابع و متغیرهای کنترلی) است و ابعاد آن $((l+1) \times 1)$ است، b_{jt} ضریب ماتریس $m \times m$ برای $j = 1, \dots, p$ و $t = 1, \dots, T$ هست، و $v_t \sim N(0, \Omega)$ با Ω_t یک ماتریس کوواریانس کامل $m \times m$ برای هر کدام $t = 1, \dots, T$ ، با $m = k + l + 1$ است.

هر کدام از $i = 1, \dots, n$ سری اصلی مشاهده‌شده x_{it} به عوامل دیگر، متغیرهای مشاهده‌شده z'_t ، از طریق تحلیل رگرسیون عامل^۱ با خطاهای خود همبسته^۲ و نوسانات تصادفی^۳ مدل مرتبط است.

$$x_{it} = \tilde{\lambda}_i^f f_t + \tilde{\lambda}_i^z z_t + u_{it} \quad (۴)$$

$$u_{it} = p_{i1}u_{it-1} + \dots + p_{iq}u_{it-q} + \varepsilon_{it} \quad (۵)$$

جایی که $\tilde{\lambda}^f$ برابر $(n \times k)$ ، $\tilde{\lambda}^z$ برابر $(n \times l)$ و $\varepsilon_{it} \sim N(0, \exp(h_{it}))$ فرض بر آن است که خطاها ε_{it} با عوامل در همه نسبت‌ها و وقفه‌ها ناهمبسته باشند، برای مثال $E(\varepsilon_{it}f_t) = 0$ و $E(\varepsilon_{it}\varepsilon_{jt}) = 0$ برای همه $i, j = 1, \dots, n$ و $t, s = 1, \dots, T$ و $i \neq j$ و $t \neq s$. برای کار با یک مدل با خطاهای غیرخطی، معادله (۳) را به معادله (۴) تغییر داد:

$$x_t = \lambda^f f_t + \lambda^z z_t + \Gamma(L)x_t + \varepsilon_t \quad (۶)$$

-
1. Factor analysis regression
  2. Autocorrelated errors
  3. Stochastic volatility

جایی که $\gamma(L) = \text{diag}(\rho^1(L), 000, \rho^n(L))$, $\rho^i(L) = \rho_{i1}L + \dots + \rho_{iq}L^q$, $\lambda^j = (I_n - \gamma(L))\tilde{\lambda}^j$ برای $j = f, z$ است، و در نهایت $\varepsilon_t \sim N(0, H_t)$ با $H = \text{diag}(\exp(h_{1t}), 000, \exp(h_{nt}))$ جایی که لگاریتم نوسانات منفرد به صورت گام تصادفی شکل می‌یابند:

$$h_{it} = h_{it-1} + \eta_t^h \quad (7)$$

با $\eta_t^h \sim N(0, \sigma_h)$ است.

مدل TVP-FAVAR اصلی شامل معادله (۲) و (۴) است و برای سادگی، به ترتیب به معادلات FAVAR و factor model اشاره می‌شود. برای تکمیل مشخصات مدل، لازم است همه پارامترهای مدل و پویایی آن‌ها مشخص شود.

معادله (۲) یک سیستم VAR بر روی عوامل و متغیرهای قابل مشاهده z_t با ضرایب و نوسانات تصادفی است. بر اساس مستندات اخیر در ارتباط با کار آمدهی پارامترهای ماتریس کوواریانس بزرگ، پریمسری^۱ (۲۰۰۵)، کوگلی و سارگنت^۲ (۲۰۰۵) و کانوا و گامبتی^۳ (۲۰۰۹) از تجزیه ماتریس کوواریانس خطای VAR (FA) به صورت

$$A_t \Omega_t A_t' = \Sigma_t \Sigma_t' \quad (8)$$

یا معادله

$$\Omega_t = A_t^{-1} \Sigma_t \Sigma_t' (A_t^{-1})' \quad (9)$$

استفاده می‌کنند.

جایی که $\Sigma_t = \text{diag}(\sigma_{1,t}, 000, \sigma_{k+1,t})$ و A_t یک ماتریس پایین مثلثی است.

$$A_t = \begin{bmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ a_{21,t} & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1,t} & \vdots & a_{m(m-1),t} & 1 \end{bmatrix} \quad (10)$$

گردآوری تمام پارامترهای معادله ۲ در بردارها $\log \sigma_t = (\text{vec}(b_{1t})', \dots, \text{vec}(b_{pt})')'$ و $\alpha_t = (a'_{j1,t}, \dots, a'_{j(j-1),t})'$ برای $j = 1, \dots, m$ از قرارداد استاندارد

-
1. Primiceri
  2. Cogley and Sargent
  3. Canova and Gambetti

پیروی کرده و فرض می‌شود که مجموعه‌ای از پارامترهای β_t ، α_t و $\log \sigma_t$ از گام‌های تصادفی و مشخصات ابداع ترکیبی^۱ جوردانی و کوهن^۲ (۲۰۰۸) پیروی می‌کنند. برای هر دوره زمانی، تکامل گام تصادفی پارامترها به صورت ترکیبی از دو جزء نرمال بوده^۳، و به شکل زیر هستند:

$$\begin{aligned} B_t &= B_{t-1} + J_t^B \eta_t^B \\ \alpha_t &= \alpha_{t-1} + J_t^\alpha \eta_t^\alpha \\ \log \sigma_t &= \log \sigma_{t-1} + J_t^\sigma \eta_t^\sigma \end{aligned} \quad (11)$$

درجایی که $\eta_t^\theta \sim N(0, Q_\theta)$ و همچنین u_t و v_t بردارها مستقل از یکدیگر هستند، درحالی که ماتریس کوواریانس Q_θ مرتبط با هر یک از بردارهای پارامتر B_t ، α_t ، $\log \sigma_t$ است، جایی است که برای اختصار $\theta_t \in \{B_t, \alpha_t, \log \sigma_t\}$ تعریف می‌کند. برخی از همبستگی‌ها بین عبارات اختلال^۴ در معادله (۸) ظاهر شده است، می‌تواند دینامیک پیچیده‌تر مدل‌سازی را امکان دهد. با این حال، این انعطاف‌پذیری به قیمت افزایش پارامترهایی که باید برآورد شوند می‌انجامد، و فرضیه‌ای که در اینجا مطرح می‌شود این است که تمام مؤلفه‌های خطای موجود در معادلات (۲) و (۴) با یکدیگر ناهمبسته هستند. در نهایت توجه کنید که مدل TVP-FAVAR با قراردادن تعداد عامل k برابر با صفر به مدل TVP-VAR پیرمیری^۵ (۲۰۰۵) تبدیل می‌شود.

در این مطالعه توزیع پیشین روی پارامترهای نامحدود (غیر صفر) در معادله مدل عامل به صورت $[\lambda_i^f, \lambda_i^z, \lambda_i^r] \sim N(0_{1 \times m}, 10I_m)$ و $\gamma_i(L) \sim N(0_{1 \times q}, 10I_q)$ و $h_{i0} \sim N(0, 4)$ $\sigma_h^{-1} \sim \text{Gamma}(0.01, 0.01)$ برای هر متغیر $i = 1, \dots, p$ در نظر گرفته شده است. برای پارامترهای معادله FAVAR مجموعه $B_0 \sim N(\underline{B}, 0)$ ، $\alpha_0 \sim N(0, 4I)$ ، $\log \sigma_0 \sim N(0, 4I)$ ، $Q_B^{-1} \sim N(0.005 \times (\dim(B) + 1) \times I, \dim(\alpha) + 1)$ و $Q_B^{-1} \sim W(0.01 \times (\dim(\alpha) + 1) \times I, \dim(\alpha) + 1)$ ، $Q_B^{-1} \sim W(0.0001 \times (\dim(\sigma) + 1) \times I, \dim(\sigma) + 1)$ جایی که $\dim(B) = m \times m \times p$ و $\dim(\sigma) = m$ و $\dim(\alpha) = m(m-1)/2$ در این توزیع‌ها $\underline{B}$ روی

1. Mixture innovation specification
2. Giordani and Kohn

۳. ر.ک. به: کوپ و همکاران، ۲۰۰۹.

4. disturbance terms
5. Primiceri

ضرایب وقفه اول خود متغیر برابر با ۰/۹ و برای دیگر ضرایب صفر است، و V یک ماتریس کوواریانس پیشین قطری با عناصر قطری تعریف شده از پیشین مینه سوتا به فرم زیر:

$$V_{ij} = \begin{cases} \frac{1}{c^2} & \text{برای پارامترهای روی وقفه خود} \\ \frac{0.001s_i^2}{c^2s_j^2} & \text{برای } j \neq i \text{ پارامترها روی متغیر} \end{cases} \quad (۱۲)$$

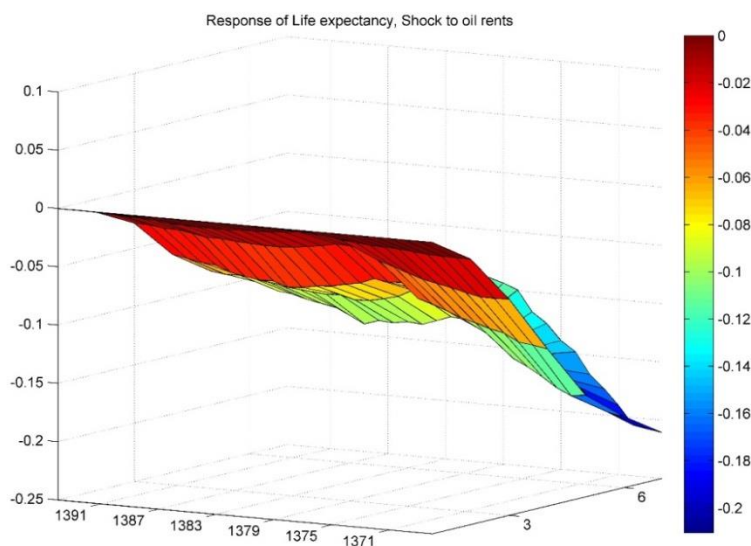
جایی که s_i^2 واریانس جزء خطای از مدل تک متغیر با p وقفه برای متغیر وابسته i است جایی که $j = 1, \dots, mp$ و $i = 1, \dots, m$ است. پارامترهای غیراستاندارد در این مدل، موردهای مرتبط به بسط ابداع ترکیبی است. فرض برشده است که متغیرهای صفر رو یک J_t^θ از یک توزیع برنولی، $p(J_t^\theta = 1) = \pi_t = 1 - p(J_t^\theta = 0)$ برای $\theta_t \in \{B_t, \alpha_t, \log \sigma_t\}$ برخوردار است. احتمالات π_θ انتقال شاخص J_t^θ بین دو حالت ممکن (۱: شکست، ۰: بدون شکست) را کنترل می کند، و یک پیشین سلسله مراتب اضافی به منظور به روزرسانی آن ها از اطلاعات داده ها معرفی شده است. پیشین بتا به فرم $\pi_\theta \sim \text{Beta}(\tau_0, \tau_1)$ بر روی این بیش پارامتر اعمال می شود، که باور پیشین در رابطه با تعداد شکست ها را از طریق انتخاب τ_0 و τ_1 کنترل می کند. در این تحقیق بیش پارامترهای فوق برابر با $(\tau_0, \tau_1) = (1, 1)$ در نظر گرفته شده است، که یک انتخاب غیراطلاعاتی و یکنواخت با $E(\pi_\theta) = 0.5$ و $std(\pi_\theta) \cong 0.29$ است، تعیین می کند. توجه داشته باشید که برای سادگی در غیاب اطلاعات پ τ_0 و τ_1 برای هر سه پارامتر تعریف شده در معادله (۸) یکسان است.

۴. تجزیه و تحلیل نتایج

در پژوهش حاضر به اثرات وابستگی به منابع طبیعی در ایران بر روی سرمایه های انسانی پرداخته شده است. سرمایه انسانی مؤلفه اصلی توسعه است که آموزش و پرورش، افزایش مهارت ها و قابلیت ها از الزامات آن است (اگراوال^۱، ۲۰۰۶). بر این اساس در این تحقیق از داده های رانت نفت، امید به زندگی، تولید ناخالص داخلی سرانه و آموزش برای سال های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۵ استفاده شده است. برای تخمین داده ها از یک مدل FAVAR با پارامترهای متغیر در طول زمان (TPV-

1. Agrawal

(FAVAR) برای بررسی اثرات غیرخطی وابستگی به منابع طبیعی بر ابعاد مختلف سرمایه انسانی از نرم‌افزار MATLAB استفاده شده است. در ادامه نتایج تابع واکنش آنی متغیرهای مدل (رانت نفت، سرانه تولید ناخالص ملی و آموزش) بر روی شاخص‌های سرمایه انسانی امید به زندگی برای ۱۰ دوره بررسی شده است. با توجه به اینکه مدل مورد استفاده در این مطالعه غیرخطی است، مقادیر تابع واکنش آنی در این مطالعه متفاوت از سایر مطالعات بوده و در دوره‌های زمانی مختلف مقدار آن تغییر می‌کند، به‌طوری‌که همان‌طور که در نمودارهای تابع واکنش آنی ملاحظه می‌شود، به‌صورت سب‌بعدی رسم شده‌اند و یک از ابعاد آن سال‌های مختلف را نشان می‌دهد. محور عمودی مقدار واکنش آنی و محور دیگر، طول دوره واکنش آنی است که ۱۰ دوره در نظر گرفته شده است.

شکل ۱. آنالیز واکنش آنی امید به زندگی به شوک رانت نفت

در شکل (۱) تأثیرات شوک رانت نفت بر روی امید به زندگی در طول دوره‌های مختلف بررسی می‌شود. همان‌گونه که از نمودار پیداست واکنش آنی امید به زندگی به شوک رانت نفت در تمام سال‌ها و ۱۰ دوره اثرگذاری به صورت متقارن و منفی است، یعنی با افزایش رانت نفت برای کشور ایران امید به زندگی در بین مردم کشور کاهش یافته است. تحقیقات نشان می‌دهد که مراقبت‌های بهداشتی برای ساختن سرمایه انسانی و ایجاد رشد اقتصادی پایدار امری ضروری است. این موضوع برای کشورهای در حال توسعه بسیار مهم‌تر خواهد بود، زیرا بهبود وضعیت سلامتی شهروندان آن‌ها می‌تواند به طور قابل توجهی عملکرد اقتصادی‌شان را افزایش دهد. برای فهمیدن همبستگی یا عدم همبستگی منابع طبیعی و توسعه انسانی بررسی نحوه تخصیص منابع مالی بر هزینه‌های عمومی در بخش سلامت مهم است. به عقیده مور^۱ (۲۰۰۱) وابستگی به منابع طبیعی یا وفور این منابع تأثیر منفی در تأمین هزینه‌های عمومی بر سلامت یا بهداشت در دولت‌ها دارند. تولید منابع طبیعی، باعث می‌شود دولت‌ها خودمختاری خود را افزایش دهند، به طوری که بهره‌مندی از ثروت بیشتر منابع طبیعی، باعث افزایش هزینه‌های مراقبت‌های بهداشتی می‌شود. این مسئله می‌تواند نیاز دولت را برای به دست آوردن حمایت شهروندان کاهش دهد، که در نتیجه می‌تواند انگیزه‌هایی برای ارائه کالاهای عمومی مانند مراقبت‌های بهداشتی را کاهش دهد. علاوه بر این، به دلیل اینکه دولت یک کشور غنی از منابع است، به احتمال زیاد وابستگی کمی به درآمدهای مالیاتی دارد، سیاستمداران ممکن است به دخالت در هزینه‌های عمومی که مالیات را توجیه کنند نیاز نداشته باشند؛ به طوری که وابستگی مالی دولت به رانت منابع، باعث می‌شود که نقش مالیات‌های دولتی از بین رفته و هزینه‌های رفاه مادی برای کالاهای عمومی کاهش یابد؛ بنابراین کشورهای ثروتمند از لحاظ منابع قادر به گسترش کالاهای عمومی (از جمله آموزش و بهداشت) با هزینه‌های پایین اجتماعی می‌باشند (روس^۲، ۲۰۰۱، روبینسون و همکاران^۳، ۲۰۰۶؛ تسوی^۴، ۲۰۱۰)؛ حال با توجه به وضعیت حاکم در کشور ایران می‌توان گفت درآمد نفت در این

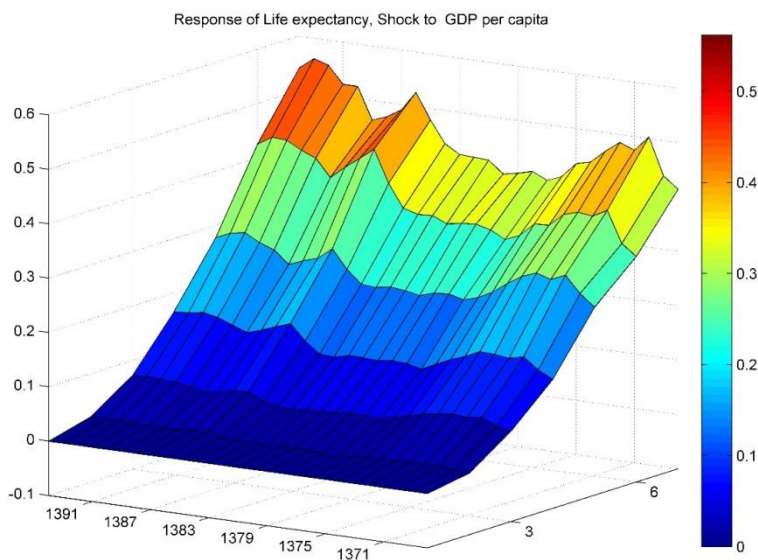
1. Moore

2. Ross

3. Robinson et al

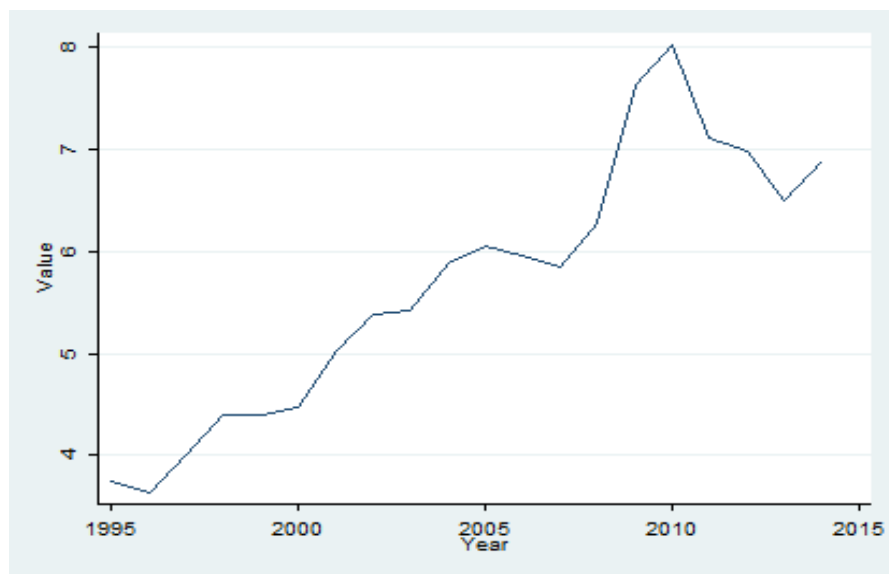
4. Tsui

کشور بیشترین سهم را در تأمین بودجه دولت برای بخش‌های مختلف اقتصادی دارد و این حاکی از وابستگی زیاد دولت به درآمدهای نفتی دارد. با توجه به افزایش رانت نفت که ناشی از افزایش قیمت جهانی نفت است، به نظر می‌رسد که امید به زندگی به دلیل تخصیص نامناسب بودجه در بخش بهداشت، و سهم اندک بودجه بهداشتی از تولید ناخالص داخلی، کم شده است و با وجود دوره‌های رونق و رکود در اقتصاد ایران برنامه‌های منسجم و بلندمدت در حوزه بهداشت و درمان وجود نداشته است. به‌طور کلی در ایران فزونی رانت منابع طبیعی مثل نفت، کشور را از تکیه بر مالیات‌ها بی‌نیاز می‌سازد، درحالی‌که مالیات‌گیری شکل‌دهنده کلیدی در رابطه با پاسخگویی نیازهای دولت به شهروندان است، پس از آنجا که دولت مستقیماً با نیروی کار برای تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی سروکار ندارد و به مالیات آن‌ها احتیاج ندارد پس پاسخگوی نیازهای شهروندان یا مردم کشور اعم از وضعیت سلامت یا بهداشت آن‌ها نیست.

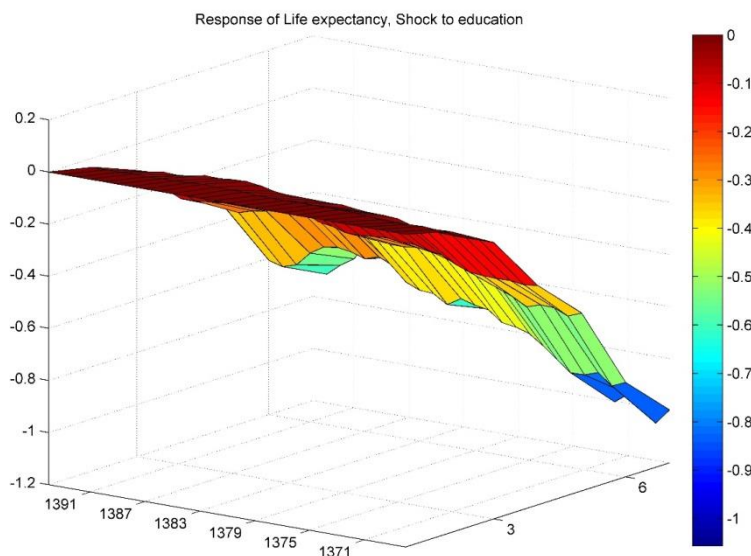
شکل ۲. آنالیز واکنش آنی امید به زندگی به شوک تولید ناخالص داخلی سرانه

در شکل (۲) تأثیر شوک تولید ناخالص سرانه بر روی شاخص سلامت (امید به زندگی) مورد بررسی قرار گرفته است. همان گونه که از شکل تابع واکنش آنی مشخص است، واکنش امید به زندگی به شوک تولید ناخالص سرانه در تمام سال ها و ۱۰ دوره اثرگذاری به صورت متقارن و مثبت است. اسم اوغلو و جانسون^۱، (۲۰۰۷) رابطه بین افزایش امید به زندگی و بهبود در رشد اقتصادی را از طریق تولید ناخالص داخلی سرانه بررسی کرده اند. برآورد آنها و دیگر محققان رابطه ای مثبت بین امید به زندگی و تولید ناخالص داخلی سرانه را نشان داده است، آن ها به این نتیجه رسیده اند که کشورهای دارای مرگ و میر بیشتر (امید به زندگی کمتر) کاهش ناگهانی GDP سرانه داشته اند. در شکل (۳) هزینه های بهداشتی به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی ایران نمایش داده شده است. همان طور که ملاحظه می شود با افزایش یا کاهش سهم فوق، اثرات مثبت تولید ناخالص داخلی سرانه بر روی امید به زندگی در شکل (۲) افزایش و کاهش داشته است.

شکل ۳. هزینه های بهداشتی به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی ایران
مأخذ: بانک جهانی

1. Acemoglu and Johnson

شکل ۴. آنالیز واکنش آنی امید به زندگی به شوک آموزش

در شکل (۴) تأثیرات شوک آموزش بر امید به زندگی به نمایش گذاشته شده است. بر اساس نتایج واکنش امید به زندگی به شوک در آموزش در تمام سال‌ها و ۱۰ دوره اثرگذاری به صورت متقارن و منفی است. این نتیجه به دست آمده خلاف مبانی تئوریک در علم اقتصاد است، به طوری که نظریات روزن^۱ (۱۹۸۲)، بهرمان و همکاران^۲ (۱۹۹۱)، پندریک^۳ (۱۹۹۰) و فوچز^۴ (۱۹۹۰) نیز گویای همبستگی مثبت بین آموزش و سلامت هستند، افزایش سرمایه سلامت به بهبود بازده سرمایه گذاری در آموزش منجر می‌شود و از جنبه دیگر افزایش سرمایه آموزشی بازده

1. Rosen & Taubman
2. Behrman et al
3. Pedrick
4. Fuchs et al

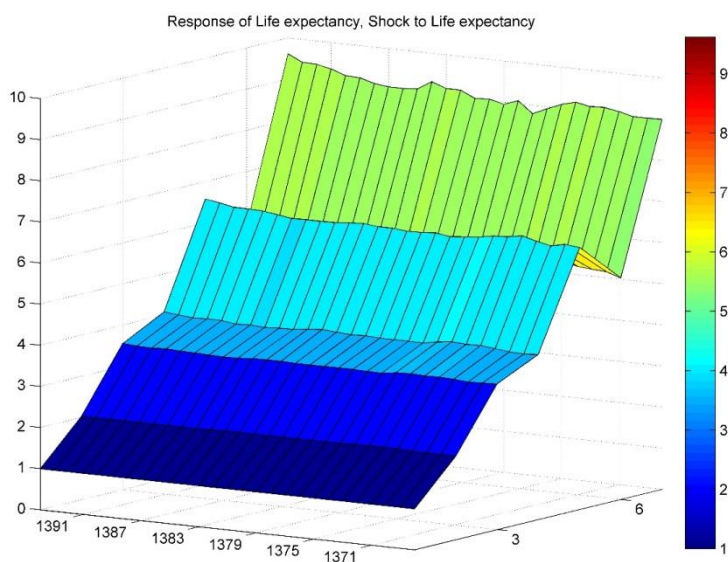
سرمایه گذاری سلامت را ارتقا می دهد. همچنین در نظریه گروسمن^۱ (۲۰۰۰) افراد دارای آموزش بهتر و بالاتر، سلامتی (امید به زندگی) با کارایی بیشتری تولید می کنند، زیرا که افراد تحصیل کرده فناوری را بهتر می فهمند و اطلاعات بیشتری در مورد سالم زیستن دارند. همچنین کونتی و همکاران^۲ (۲۰۱۰) دریافتند که آموزش و پرورش بر نتایج بهداشتی و رفتار سالم تأثیر مثبتی دارد. در ایران اولین نقد اساسی بر آموزش نبود فضای کسب و کار مطمئن بعد از تحصیلات یعنی معضل بیکاری است چون اکثر مردم خصوصاً در کشورهای کمتر توسعه یافته آموزش را نه برای مزایای ذاتی غیراقتصادی آن بلکه صرفاً به عنوان ابزار دستیابی به اشتغال در بخش پیشرفته می خواهند یعنی در شرایط متعارف افرادی که از تحصیلات بیشتری برخوردارند دارای درآمد بیشتری نیز هستند. هزینه های آموزش شامل ۲ دسته هزینه فردی یا هزینه فرصت شخصی، هزینه خانوارها برای تحصیل فرزندان است. نرخ بازده این هزینه ها در ایران با توجه به افزایش تورم (کمتر شدن قدرت خرید خانوارها برای کالایی مثل آموزش) و افزایش بیکاری کم است. افراد تحصیل کرده چنانچه به جای تحصیل به کاری اشتغال داشته باشند دارای میزان درآمدی برای گذران زندگی خود بودند. به طور کلی با تضعیف در اشتغال، تحصیل کرده ها باید پس از دوره های متغیر بیکاری شغل هایی را بپذیرند که نیاز به تحصیلات کمتر داشته است و این گونه انگیزه آموزش از بین می رود. متأسفانه دولت در برنامه ریزی و مدیریت این بخش مهم از اقتصاد عملکرد خوبی نداشته است، به طوری که هیچ گاه وضعیت مطلوبی در حوزه آموزش مشاهده نشده است. نتایج محاسبات گویای ضعف ساختاری در بخش آموزش و ضرورت تجدیدنظر در برنامه ریزی و سیستم های آموزشی در کشور است. در برنامه های توسعه بخش بسیار اندکی از بودجه کشور به بخش مهم آموزش و پرورش اختصاص داده شده است آموزش نوعی سرمایه مولد است که دولت می تواند با سرمایه گذاری در این بخش به صورت اعطای یارانه های آموزشی و رایگان نمودن آموزش برای عموم موجب ارتقای سلامت جامعه شود. اما دولت ایران به عنوان یک دولت تحصیلدار (رانتر) منابع نفتی را به

---

1. Grossman

2. Conti et al

هدف گروه‌های رانت‌جو تبدیل نموده و به جای تخصیص درآمدهای نفتی به زیرساخت‌های آموزشی، آن را تبدیل به ابزاری برای سیاست‌های عامه‌پسند و ضد توسعه تبدیل کرده است. تضعیف بخش خصوصی در اقتصاد ایران موجب تضعیف سرمایه‌های انسانی می‌شود، زیرا بخش خصوصی بیش از هر نهاد دیگری به سرمایه انسانی نیاز دارد. در شرایطی که کارآفرینی به حاشیه رانده می‌شود و رانت‌جویی جای تولیدات مولد را می‌گیرد، انتظار بهبود وضعیت آموزش و پرورش در کشور نخواهد بود. از طرفی دیگر تحقیقات در گوشه و کنار دنیای در حال توسعه همگی نشان می‌دهند که گسترش تحصیلات پایه دختران در زمره پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها بوده است، حتی بسیار بیشتر از بازده اکثر طرح‌های زیر بنایی عمومی است و آموزش دختران یکی از کارآمدترین ابزارهای بهبود شرایط سلامت - از لحاظ هزینه‌ای - است.

شکل ۵. آنالیز واکنش آنی امید به زندگی به شوک امید به زندگی

در شکل (۵) تأثیرات امید بر زندگی بر خود امید به زندگی به نمایش گذاشته شده است. تصویر گویای واکنش آنی مثبت و فزاینده این متغیر بر روی خودش است. امید به زندگی یکی از شاخص‌های کلیدی اصلی سلامت جمعیت و توسعه اقتصادی یک کشور است.

با توجه به مدل‌های رشد بسط داده شده توسط رمر^۱ (۱۹۸۶)، بارو^۲ (۱۹۹۰) و آقیون و هویت^۳ (۱۹۹۲)، سرمایه انسانی نقش مهمی در رشد اقتصادی یک کشور دارد، به طوری که امید به زندگی در نهایت منجر به رشد درآمد پایدار شده است. مطالعات نشان دهنده یک رابطه علی قوی بین امید به زندگی و سرمایه انسانی هستند (سرولاتی و سوندی^۴، ۲۰۱۱؛ لورنتزن و همکاران^۵؛ ۲۰۰۸؛ لراسمونی^۶، ۲۰۰۹).

با توجه به شکل (۲)، گسترش تولید، زمینه بهبود فزاینده و افزایش مجدد امید به زندگی را فراهم می‌کند. بر اساس مطالعات انجام گرفته، کانال‌های متعددی وجود دارد که از طریق آن امید به زندگی بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارد. اول اینکه افراد سالم درآمد خود را از طریق تولید فیزیکی و انرژی بیشتر و روحی قوی‌تر افزایش می‌دهند، مکانیسم دوم برای بهبود پیشرفت اقتصادی از طریق افزایش صرفه‌جویی است. افزایش امید به زندگی زمینه افزایش سن افراد، افزایش دوره بازنشستگی و در نهایت گسترش پس‌انداز را در اقتصاد فراهم می‌کند، زیرا که افراد بازنشسته انگیزه بیشتری برای پس‌انداز دارند. سوم اینکه وضعیت سلامت افراد بهبود یافته می‌تواند منجر به افزایش رشد اقتصادی از طریق افزایش سطح تحصیلات شود مردم سالم‌تر به افزایش درآمد خود در زمینه توسعه مهارت‌های خود کمک می‌کنند تا دستمزد بیشتری را نسبت به افراد دیگر کسب کنند. بنابراین افرادی که در سلامت قرار دارند زندگی طولانی‌تری دارند و احتمال

-
1. Romer
  2. Barro
  3. Aghion and Howitt
  4. Cervellati and Sunde
  5. Lorentzen et al
  6. Jayachandran LlerasMuney

بیشتری دارد که در آموزش و پرورش سرمایه‌گذاری کنند، بنابراین مولدتر هستند (دتون^۱، ۲۰۰۳؛ ول^۲، ۲۰۰۵).

۵. نتیجه‌گیری

وفور منابع طبیعی از کانال‌ها و مجاری مختلفی، رشد اقتصادی را تحت تأثیر می‌گذارد که سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین کانال‌های تأثیرگذاری وفور منابع طبیعی بر رشد اقتصادی به شمار می‌رود. در این تحقیق با استفاده از یک مدل خودرگرسیون برداری با پارامترهای متغیر در طول زمان (TVP-VAR) و داده‌های سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۹۵ رانت نفت، امید به زندگی، تولید ناخالص داخلی سرانه و شاخص امید به زندگی، به بررسی نحوه اثرگذاری متغیرهای مدل بر بعد سلامت سرمایه انسانی در اقتصاد ایران پرداخته شده است.

نتایج بیانگر اثرات منفی رانت نفت بر روی بعد سلامت سرمایه انسانی در اقتصاد ایران است. به‌علاوه اثر تولید ناخالص داخلی سرانه بر روی شاخص امید به زندگی در تمام دوره موردبررسی مثبت است، بااین‌وجود بسته به سهم مخارج بهداشتی از تولید ناخالص داخلی کشور، شاهد کم و اضافه شدن اثرات مثبت فوق در طول دوره موردبررسی بوده‌ایم. به‌علاوه نتایج بیانگر اثرات نسبتاً متقارن و مثبت شاخص امید به زندگی بر روی خودش در تمام سال‌ها است. بر اساس نتایج شاخص آموزش اثر منفی بر روی شاخص امید به زندگی دارد، مسئله‌ای که در تضاد با انتظارات تئوریک بوده و ضعف‌های ساختاری در نظام آموزش کشور را نشان می‌دهد.

با توجه به نتایج تحقیق حاضر، (۱) وابستگی به منابع طبیعی در ایران و اثرات آن بر سرمایه انسانی روندی غیرخطی دارد و در طول زمان بسته به شرایط نهادی ساختاری حاکم تغییر می‌کند. (۲) وابستگی دولت ایران به رانت نفت باعث می‌شود که بودجه‌بندی دولت در سلامت متأثر از نوسانات رانت نفت باشد. (۳) نوسانات رانت نفت باعث کاهش و یا افزایش هزینه‌های عمومی در بخش سلامت می‌شود که از برنامه‌ریزی دقیق و بلندمدت در این بخش‌ها جلوگیری می‌کند.

-
1. Deaton
  2. Weil

۴) وضعیت سلامت برخلاف تئوری‌های اقتصادی متأثر از تأثیرات منفی آموزش است که عملکرد نامناسب آموزش در ایران را مشخص می‌کند. ۵) رانت نفت در شرایطی که دولت از آن به‌جای فعالیت‌های ضد توسعه و رانت جویانه، برای تأمین هزینه‌ها یا مخارج عمومی مثل سلامت و آموزش استفاده کند می‌تواند سطح سرمایه انسانی را در ایران افزایش دهد.

با توجه به نتایج حاصل پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌گردد. ۱) مدیریت بلندمدت درآمد نفت به منظور کاهش اثرات منفی بحران نوسانات قیمت نفت، تحریم‌ها و ... بر روی برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی بر روی شاخص‌های سرمایه انسانی و دیگر بخش‌های اقتصاد کشور. ۲) تقویت سیستم مالیات برای افزایش تعهد به شهروندان و بهبود خدمات آموزشی و بهداشتی به آن‌ها. ۳) افزایش هزینه‌ها یا مخارج و تسهیلات در بخش‌های آموزش و بهداشت برای ارتقاء سطح سرمایه انسانی. ۴) توانمندسازی افراد از طریق آموزش برای بهبود وضعیت سلامت فردی و اجتماعی. ۵) ایجاد فضای کسب و کار مناسب برای افراد تحصیل کرده جهت بهبود وضعیت آموزش و سلامت کشور.

منابع

بهشتی، محمد باقر و سکیه سجودی (۱۳۸۶). "تحلیل تجربی رابطه بین مخارج بهداشتی و تولید ناخالص داخلی در ایران". فصلنامه بررسی‌های اقتصادی. ۴(۴)، صص ۱۱۵-۱۳۵.

بشارتی کلایه، فهمیه؛ مرادی، محمدعلی و مرتضی اکبری (۱۳۹۷). "تأثیر سرمایه انسانی بر نوآوری: مطالعه تطبیقی کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته". سیاست‌های راهبردی و کلان. ۶(۲۲)، صص ۲۳-۴۶.

جنتی مشکانی، ابوالفضل؛ سامتی، مرتضی؛ خوش اخلاق، رحمان؛ دلایی اصفهانی، رحیم و مصطفی عمادزاده (۱۳۹۰). "بررسی تأثیر هزینه آموزش بر سرمایه انسانی و رشد اقتصادی با استفاده از الگوی معادلی عمومی قابل محاسبه". فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی. ۲(۵)، صص ۱۰۵-۱۳۰.

طاهری بازخانه، صالح و مصطفی کریم‌زاده (۱۳۹۴). "بررسی عوامل اقتصادی-اجتماعی مؤثر بر امید به زندگی در ایران". مجله اقتصادی، شماره‌های ۱ و ۲، صص ۷۷-۹۴.

متقی سمیرا (۱۳۹۳). "عوامل مؤثر بر امید به زندگی در کشورهای منتخب اسلامی (بر اساس گروه‌های همگن درآمدی)". فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی. ۱۴ (۵۵)، صص ۲۰۵-۱۸۵.

مکیان، سید نظام‌الدین و طاهرپور، عفت و پروانه زنگی‌آبادی (۱۳۹۵). "هزینه‌های سلامت و امید به زندگی در کشورهای اسلامی". سیاست‌های راهبردی و کلان. ۴ (۱۳)، صص ۴۰-۲۵.

نادمی، یونس و هدی زبیری (۱۳۹۶). "نفت و سرمایه انسانی: تفکری دوباره بر فرضیه نفرین منابع در ایران". اقتصاد انرژی ایران، ۶ (۲۳)، صص ۱۸۳-۱۵۳.

وزیری، شمیم و محلی علی فرهادی (۱۳۹۷). "تأثیر سیاست‌های مدیریت منابع انسانی دانش محور بر عملکرد نوآوری و سرمایه فکری". خط مشی گذاری عمومی در مدیریت (رسالت مدیریت دولتی). ۹ (۳۱)، صص ۱۱۲-۹۵.

Acemoglu D. and S. Johnson (2007). "Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth". *Journal of Political Economy*, 115.6, pp. 925-985.

Aghion P., Caroli E. and C. García-Peñalosa (1998). "Inequality and Economic Growth: the Perspective of the New Growth Theories". *J. Econ. Lit.* No. 37, pp.1615-1660.

Anshasy A. and M. Katsaiti (2013). "Natural resources and fiscal performance: does good governance matter?", *J. Macroecon*, No. 37, pp. 285-298.

Baldacci E., Guin-Siu M.T. and L.D. Mello (2003). "More on the Effectiveness of Public Spending on Healthcare and Education: a Covariance Structure Model". *J. Int. Dev.* 15(6), pp. 709-725.

Barro R. (1998). *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*, The MIT Press, Cambridge, ed. 1vol. 1. MA (0262522543).

Beblawi H. and G. Luciani (1987). *The Rentier State in the Arab World*. London: Croom Helm.

Behrman J.R., Sickles R., Taubman P. and A. Yazbeck (1991). Black-White Mortality Inequalities. *Journal of Econometrics*, No. 50, pp. 183-204.

Birdsall N., Pinckney T. and R. Sabot (2001). Natural Resources, Human Capital and Growth. In: Auty, R. (Ed.), *Resource Abundance and Economic Growth*. Oxford University Press, Oxford, UK, pp. 57-75.

Cervellati M. and U. Sunde (2011). Life Expectancy and Economic Growth: The Role of the Demographic Transition. *Journal of Economic Growth*, 16(2), pp. 99-133.

Cockx L. and N. Francken (2014). *Extending the Concept of the Resource Curse Natural Resources and Public Spending on Health*, Department of Economics Catholic University Leuven, Belgium.

Cotet A. and K. Tsui (2013). Oil and Conflict: What Does the Cross Country Evidence Really Show? *American Economic Journal: Macroeconomics*. 5(1), pp.49-80.

- Cotet A. and K. Tsui** (2013). "Oil, Growth, and Health: what does the cross-country evidence really show?" *Scand. J. Econ.* No. 115, pp. 1107–1137.
- De Soyza I., Gizelis, IT.** (2016). "More heat, less light! The resource curse & HIV/AIDS: A reply to Olivier Sterck". *Social Science & Medicine*, No. 150, pp. 268-270.
- Deaton A.** (2003). "Health, Inequality, and Economic Development". *Journal of Economic Literature*. 41(1), pp. 113-158.
- Del Negro M. and C. Otrok** (2008). *Dynamic Factor Models with Time-Varying Parameters: Measuring Changes in International Business Cycles*. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports.
- Eickmeier S., Lemke W. and M. Marcellino.** (2015). "Classical time-varying FAVAR models-Estimation, forecasting and structural analysis", *Journal of the Royal Statistical Society*.
- Fuchs V.R.** (2004). "Reflections on the Socioeconomic Correlates of health". *Journal of Health Economics*. No. 23, pp. 653-61.
- Grossman M.** (2000). The Human Capital Model, *Handbook of Health Economics* (Elsevier, Amsterdam). Chapter 7.
- Gupta S., Verhoeven M. and E. Tiongson** (2003). "Public Spending on health Care and the poor". *Health Econ.* No. 12, pp. 685–696.
- Gylfason T.** (2001). "Natural Resources Education and Economic Development". *Eu.Econ. Rev.* No. 45, pp. 847–859.
- Gylfason T., Herbertsson T.T. and G. Zoega** (1999). "A Mixed Blessing. Macroecon". *Dyn.* No. 3, pp. 204–225.
- Jayachandran S. and A. Lleras-Muney** (2009). "Life Expectancy and Human Capital Investments: Evidence from Maternal Mortality Declines". *Quarterly Journal of Economics*, No. 124, pp. 349-397.
- Karl T.L.** (2004). "Oil-Led Development: Social, Political and Economic Consequences". *Encyclopedia of Energy*, No. 4, pp. 661–672.
- Khezri M. and F. Hoda** (2018). "Institutional Quality and Curse Resources: An Experimental Study on OPEC Countries". *Environmental Energy and Economic Research*, 2(3), pp. 207-217.
- Kim D.H. and S.C. Lin** (2017). "Human Capital and Natural Resource Dependence". *Structural Change and Economic Dynamics, Elsevier*, 40(C), pp. 92-102.
- Korobilis D.** (2013). "Assessing the Transmission of Monetary Policy Shocks using Time-varying Parameter Dynamic Factor Models". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, No. 75, pp. 157-179.
- Kremer M. and E. Miguel** (2004). Worms: Identifying Impacts on Education and Health in the presence of Treatment Externalities?" *Econometrica*, No. 72, pp. 159–217.
- Lorentzen E., Basquin J., Tomecki R., Dziembowski A. and C. Conti** (2008). Structure of the active subunit of the yeast exosome core, Rrp44: diverse modes of substrate recruitment in the RNase II nuclease family. *Mol Cell*, 29(6), pp. 717-28.
- Madsen S. R.** (2012). "Women and Leadership in Higher Education Current Realities, Challenges, and Future Directions". *Advances in Developing Human Resources*, 14(2), pp. 131-139.

- Mahdavy H.** (1970). *The Patterns and Problems of Economic Development in a Rentier State: The Case of Iran*. In M. A. Cook (Ed.), *Studies in Economic History of the Middle East*. London: Oxford University Press.
- Morrison K.** (2009). Oil nontax revenue and the Redistributive Foundations of Regime Stability. *Int. Organ.* No. 63, pp. 107–138.
- Papirakis E. and R. Gerlagh** (2004). “the Resource Curse Hypothesis and its Transmission Channels”, *Journal of Comparative Economics*. No. 32, issue 1, pp.181-193.
- Raheem I.D., Isah K.O. and A.A. Adedeji** (2018). “Inclusive Growth, Human Capital Development and Natural Resource Rent in SSA”. *Economic Change and Restructuring*, 51(1), pp. 29-48.
- Robinson J.A., Torvik R. and T. Verdier** (2006). “Political Foundations of the Resource Curse”. *J. Dev. Econ.* No. 79, pp. 447–468.
- Rosenzweig M.R. and T.P. Schultz** (1982). *The Behavior of Mothers as Inputs to Child Health: The Determinants of Birth Weight, Gestation, and Rate of Fetal Growth*, in Fuchs (ed.), *Economic Aspects of Health*, University of Chicago Press for the National Bureau of Economic Research, pp. 53-92.
- Ross C. and J. Mirowsky** (1999). “Refining the Association between Education and Health: The Effects of Quantity, Credential and Selectivity”, *Demography*, 36(4), pp. 445-460.
- Ross C. and M. Van Willigen** (1997). “Education and the Subjective Quality of Life”, *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 38, pp. 275-297.
- Ross M.** (2001). “Does oil hinder democracy?”, *World Politics*, 5(3), pp. 325–361.
- Stijns J.P.** (2006). “Natural Resource Abundance and Human Capital Accumulation”. *World Development*, 34(6), pp. 1060–1083.
- Stock J. and M. Watson** (2008). *Phillips Curve Inflation Forecasts*. NBER Working Paper No. 14322.
- Tamura R.** (2006). “Human Capital and Economic Development”. *Journal of Development Economics*, vol. 79, issue 1, pp. 26-72.
- Tsui K.K.** (2010). “Resource Curse Political Entry and deadweight costs”. *Econ. Polit.* No. 22, pp. 471–497.
- Weil D.** (2005). Accounting for the Effect of Health on Economic Growth Working Paper 11455. National bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge.
- Zallé O.** (2019). “Natural Resources and Economic Growth in Africa: The Role of Institutional Quality and Human Capital”. *Resources Policy*, No. 62, pp. 616-624.